

ВИКОРИСТАННЯ РЕЗЕРВІВ ТВОРЧОГО ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ПІДНЕСЕННЯ РІВНЯ ДИСЦИПЛІНИ НАВЧАЮЧИХ

К.І. Приходченко, Е.Б. Флакїна

Стаття присвячена використанню резервів творчого освітньо-виховного середовища для піднесення рівня дисципліни навчаючих.

Статья посвящена использованию резервов творческой образовательно-воспитательной среды для подъема уровня дисциплины учащихся.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями

Людина, перебуваючи в суспільстві, розвивається через спілкування з іншими індивідами. Формується особистість нового типу з інноваційним сприйняттям, толерантністю та індивідуалізмом, яка володіє комунікативними навичками, має високий рівень їх компетентності. Спілкування як соціальний вид діяльності є для людини обов'язковим особистісно формуючим фактором. Створюване творче освітньо-виховне середовище допомагає ритмічно працювати механізму переконуючого позитивного впливу особистості з більш сильною психофізичною підготовкою на менш захищену, включаючи її у перцептивну комунікативну та інтерактивну функції спілкування. Ця діяльність буде більш успішною, якщо дотримуватися миру, злагоди і обов'язково дисципліни.

Дисципліна (від лат. *disciplina*) – навчання, виховання, розуміння як певний порядок, поведінка людей, яка відповідає нормам права та моралі, що склалися в суспільстві, а також вимогам тієї чи іншої організації. «Дисципліна – це те, чого немає у дитини від народження, чому вона чинить супротив, що необхідно виховувати у ній, без чого неможливо повноцінно організувати її освіту і без чого неможливе саме її життя у суспільстві» [1, С.45]. Типологія соціальних дій М. Вебера, пов'язаних з дисципліною, відноситься до наукових конструктів, адекватно пояснюючих процеси соціальних змін, які органічно взаємозв'язані з процесами соціальної

діяльності. Спонтанні перетворення суспільної та індивідуальної свідомості забезпечують підтримку на мікроструктурному рівні макроструктурних змін. Важливим проявом подібних перетворень є цілераціональна діяльність, внутрішньою характеристикою якої служить здатність суб'єктів до інновацій, до трансформацій більшого евристичного потенціалу, набуваючи різного індивідуального значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор

Основоположник наукової педагогіки Я.А. Коменський розробив ідеал пансофічної школи («Школи загальної мудрості») і розглянув дисципліну як вузли, що зв'язують роботу, яку треба виконати, та діючу особу. Він наголошував, що «робота особи та дисципліна повинні бути приведені у досконалий порядок» [2, С.133].

Класик вільного виховання А. Нім, протестуючи в середині ХХ ст. проти вічно існуючої педагогічної установки на необхідність дисциплінованості дитини, писав: «Виникає прикре питання, а чому, власне, дитина повинна слухатися. Я на нього відповім так: вона повинна слухатися, щоб задовольнити прагнення дорослого до влади – для чого ж ще?... Оскільки соціальне схвалення – це те, чого хоче кожний, дитина сама навчиться вести себе гарно, і ніякої особливої зовнішньої дисципліни не вимагається» [3, С.124]. За висловом В.М. Донія, здатність людини кваліфікувати свою поведінку називається громадянським сумлінням, совістю.

С.І. Гессен у 20-х роках ХХ ст. доводив, що дисципліна «можлива через щось інше, ніж вона сама – через свободу, як вище освічуюче в ній начало» [4, С.67]. Її ж порушення, деструктивна поведінка в суспільстві є викривлене соціальне сприйняття оточуючих, а конфлікт є формою відповіді на конкурентну ситуацію.

С.Л. Соловейчик в кінці ХХ ст. відзначав, що «школа нашої свідомості – це перш за все порядок. Учитель не може вчити і нічому не навчить, якщо в класі немає дисципліни. Трохи жорсткіше, трохи м'якше, але дисципліна» [5, С.19].

Класичну інтерпретацію феномена дисципліни в педагогіці дали Д. Локк, І. Кант, І. Гербарт та А. Дистервег.

На думку Д. Локка, якщо вдалося «навчити дітей дорожити доброю репутацією і страшитися сорому і ганьби, ви вклали в них правильне начало, яке буде завжди проявляти свою дію та схильності до добра» [6, С.446].

І. Кант відзначав, що дисципліна – це те, що «підкоряє людину законам людяності і заставляє її відчувати владу законів» [7, С.446].

І.Г. Гербарт робив акцент на дисциплінованості, локальній культурі виховання через зміст того, що викладається.

У другій половині ХІХ ст. А. Дистервег, розвиваючи адаптивно-соціальну концепцію виховуючого навчання, створену І.Г. Гербартом, доводив, що дисципліна в школі повинна стати слідством дидактично правильно організованого процесу, універсальним методом. «Хто гарно навчає, той добре і дисциплінує» [8, С.209–210].

В 20-30 роках ХХ ст. сформувалася концепція дисципліни А.С. Макаренка, основна мета якої визначається як «повне поєднання глибокої свідомості з дуже строгою і неначе механічною нормою... Ця гармонія двох ідей в дисципліні – найважча річ» [9, С.84]. Ученим виділено так звані «елементи логіки дисципліни», які повинні знати вихованці. Це:

– дисципліна необхідна колективу для того, щоб він краще і швидше досяг своїх цілей;

– дисципліна потрібна, щоб кожна окрема людина розвивалася, щоб виховала в собі вміння долати перепони і здійснювати важку роботу та подвиги, якщо до подвигів покличе життя;

– в кожному колективі дисципліна повинна бути поставлена вище інтересів окремих членів колективу;

– дисципліна є свобода, вона ставить особистість у більш захищене, вільне положення і створює повну впевненість у своєму праві, шляхах та можливостях саме для кожної окремої особистості;

– дисципліна проявляється не тоді, коли людина робить щось важке, несподіване, що потребує значної напруги. Це вона робить тому, що переконана у необхідності та користі її справи для всього колективу [9, С.200–201];

– «Дисципліна – це результат виховання, режим – це засіб виховання... Головна мета режиму – накопичення правильного дисциплінарного досвіду...» [10, С.749–750]. На думку педагога, «дисципліна створюється не окремими якими-небудь «дисциплінарними» заходами, а всією системою виховання, всією обстановкою життя, всіма впливами, яких зазнають діти. В такому розумінні дисципліна є не причина, не метод, не спосіб правильного виховання, а результат його» [11, С.751–752].

Є.І. Моносзон та Л.І. Новікова, спираючись на погляди А.С. Макаренка, визначали дисципліну як «дотримання учнями правил поведінки в школі та поза нею, чітке та організоване виконання ними своїх обов'язків, підкорення суспільному обов'язку» [12, С.749].

К. Роджерс підносив питання самодисципліни. Ним відокремлено три її типи – викладацький, сумісний і власний [13, С.314].

О.С. Газман розглядає дисциплінованість як «якість особистості, що включає витриманість, внутрішню організованість, відповідальність, готовність і звичку підкорятися власним цілям (самодисципліна) та суспільним установкам (законам, нормам, принципам)» [14, С.274].

Г.Б. Корнетов вважає, що дисципліна виконує триєдину функцію: представляє в якості мети освіти, є засобом освіченості, розвиває волю, упорядковує розум і почуття, є умовою ефективного існування виховання та навчання, використовуючи максимально інформаційний матеріал, що надходить ззовні у корисних для всіх оточуючих вчинках. Звідси, психологом Гінотом у формуванні дисциплінованості дітей превалююча роль відводиться їх батькам, середовищу, в якому вони перебувають [15, С.16].

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів

З метою вивчення рівня дисциплінованості учнів проводиться їх діагностика мотивації учення за проектним тестом «Я в школі» (табл. 1).

Таблиця 1

**Діагностика мотивації учення
Проективний тест «Я в школі»
1 клас**

№	П.І.Б.	Бали
1		
2		30
3		10
4		30
5		
6		
7		20
8		10
9		20
10		30

11		20
12		20
13		10
14		10
15		20
16		20
17		
18		20
19		
20		20
21		20
22		20
23		20
24		30
25		10
26		
27		30

- – висока шкільна мотивація – 5 учнів;
- – зовнішня мотивація – 12 учнів;
- – ігрова мотивація – 4 учня

Кількість учнів, які пройшли діагностику – 21 особа

Дається описова характеристика мотивації учення. Особистісно-орієнтоване навчання передбачає перш за все активізацію внутрішніх стимулів навчання. Такою внутрішньою спонукальною силою є мотивація учення. За змінами цього параметра можна судити про рівень шкільної адаптації дитини, ступені оволодіння навчальною діяльністю та задоволеності дитини нею.

Один із способів вивчення шкільної мотивації учнів початкових класів є малюнок на тему «Я в школі».

Невідповідність малюнків темі вказує на:

- мотиваційну незрілість дитини, відсутність у неї шкільної мотивації та перевагу інших частіше всього ігрових мотивів (У цьому випадку діти малюють машини, іграшки, військові дії, узорі та ін.);
- дитячий негативізм. Така поведінка властива дітям з завищеним рівнем самооцінки та складнощами пристосування до шкільних вимог;
- нерозуміння та неправильне тлумачення задач. Частіше це властиве дітям з затримкою психічного розвитку. (Діти нічого не малюють

або копіюють малюнки інших дітей, які не мають відношення до даної теми). Оцінюються 0 балів.

При відповідності малюнків заданої теми враховується їх сюжет:

– навчальні ситуації свідчать про високу шкільну мотивацію, шкільну активність та присутність у школярів пізнавальних мотивів (30 балів);

– ситуації не навчального характеру із зовнішніми шкільними атрибутами, властиві дітям із позитивним відношенням до школи за зовнішньою мотивацією (20 балів);

– ігрові ситуації у школі властиві дітям з позитивним відношенням до школи, але переважає ігрова мотивація (10 балів).

Проводиться скринінговий тест шкільної зрілості (табл. 2).

Скринінговий тест шкільної зрілості

Невербальний тест включає в себе три завдання:

1. Малювання людської фігури за уявою.

Таблиця 2

Скринінговий тест шкільної зрілості

№	П.І.Б.	СТШЗ	Будинок
1		13	1
2		11	4
3		7	5
4		5	4
5		11	2
6		9	5
7		7	5
8		12	1
9		7	6
10		11	2
11		8	4
12		11	2
13		12	2
14		5	–
15		12	2
16		9	3
17		8	6
18		10	1

19		9	2
20		9	5
21		11	3
22		9	1
23		7	3
24		15	0
25		12	1
26		–	–
27		10	0

- – незрілість;
- – сумнівна зрілість;
- – зрілість

2. Змальовування фрази (рукописний текст).

3. Змальовування групи крапок.

Всі три завдання перш за все спрямовані на оцінку розвитку психомоторики дитини. Вони діагностують розвиток тонкої моторики руки і зороворухливої координації. Перше завдання дозволяє судити про загальний рівень інтелектуального розвитку дитини.

Завдання 2 та 3 розкривають здатність до відтворення письмових букв та геометричних фігур, які є для неї формами абстрактними, діагностуючи тим самим досягнення дитиною такого рівня психічного розвитку. Крім того, абстрактність та мала привабливість даних завдань вимагає від дитини зосередженості, довільної концентрації уваги.

Методика «Будинок»

Мета: діагностика сформованості прийомів навчальної діяльності.

Дана методика дозволяє виявити вміння орієнтуватися на зразок точно скопіювати його; ступінь розвитку довільної уваги, сформованість просторового сприйняття. Точне відтворення оцінюється в 0 балів. За кожну помилку нараховується бал.

Також вивчається увага як складова дисциплінованості (табл. 3).

Найуважнішим дітям прикріплюються нагрудні таблички-позначки (рис. 1):

Рис. 1. Найуважнішому

Таблиця 3

Діагностика уваги (1 клас)

№	П.І.Б.	Обсяг	Концентрація
1		437	2
2		353	0
3		437	3
4		366	7
5		641	4
6		399	3
7		314	13
8		459	5
9		207	24
10			
11		460	2
12		499	3
13		560	4
14		676	9
15		613	1
16		366	0
17		224	5
18		513	0
19		558	23
20		320	
21		780	6
22		427	6
23		710	4
24		865	1
25		483	0
26			

- – високий обсяг уваги;
- – норма;
- – низький обсяг уваги

Норма обсягу уваги для дітей 6–7 років – 400 знаків та вище, концентрація – 10 помилок і менше.

З метою покращення дисципліни в колективі, навчальній групі використовується методика діагностики міжособистісних відносин Т.Лірі, складається алгоритм-програма для посилення згуртованості академгрупи, який працює на зниження рівня її конфліктності, прояву девіантної поведінки та підвищує групову ідентифікацію та свідомість кожного з її учасників, проводяться соціально-тренінгові ігри з учнями на удосконалення візуальних психодіагностичних навичок, які використовуються при побудові безконфліктних комунікацій.

Інструкція

Учням пропонується анкета до вказаної методики, кожні 5 якостей якої характеризують:

- стиль поведінки та діяльності (3, 7, 9, 17, 29);
- ставлення до навчання (1, 6, 16, 18, 25);
- знання (2, 5, 14, 21, 32);
- якості розуму (4, 20, 24, 30, 34);
- навчально-організаційні вміння (8, 13, 15, 22, 26)
- ставлення до друзів (11, 17, 23, 29, 33);
- ставлення до себе (10, 19, 28, 31, 35).

Проводилося анкетування «Соціалізація особистості» (табл. 4).

Також проводилася анкета «Що важливіше» (табл. 5):

Коефіцієнт ціннісно-орієнтаційної єдності класу обчислюється за формулою:

$$C = (n + m) / N,$$

де $C = 0,58$ – вважається високим показником і свідчить про те, що клас можна вважати колективом;

n – середнє число виборів, яке припадає на одну з п'яти якостей особистості, яка отримала максимальне число виборів;

m – середнє число виборів, яке припадає на одну із якостей особистості, які залишилися;

N – число учнів, які взяли участь в анкетуванні

Таблиця 4

Соціалізація особистості

Прізвище, ім'я учня	Я вмію вибачати людей	Я намагаюся поводитися як товариші	Мені хочеться бути поперед інших в будь-якій справі	Вважаю, що робити людям добро – це головне в житті	Намагаюся поводитися так, щоб мене хвалили навколишні	Мені хочеться, щоб зі мною всі дружили	Намагаюся завжди перемагати та вигравати	Якщо борюся за справу, то доведу її до кінця	Намагаюся не лаятися з товаришами	Намагаюся захищати тих, кого ображають
1	4	2	2	3	3	4	2	3	4	3
2	4	2	3	4	4	4	3	4	4	3
3	4	2	3	4	4	4	4	2	4	4
4	4	1	3	4	4	4	2	3	4	4
5	3	4	1	4	2	4	1	1	4	4
6	4	1	4	4	4	4	4	4	4	4
7	4	2	4	4	3	4	4	4	4	1
8	4	3	4	4	4	4	4	4	4	4
9	4	3	4	4	4	4	4	4	4	4
10	3	3	3	3	3	4	3	3	4	4
11	3	1	4	4	4	4	4	3	3	3
12	3	0	4	4	4	4	4	4	4	1
13	4	2	4	4	4	4	4	4	4	4
14	2	3	2	1	2	3	1	1	1	1
15	3	3	4	4	4	3	3	3	3	4
16	4	0	2	4	4	4	3	4	4	3
17	4	2	2	4	1	3	1	1	3	2
18	3	2	2	4	3	3	1	2	2	3
19	3	0	2	4	2	3	1	3	3	2
	3,6	1,9	3,0	3,7	3,3	3,7	2,8	3,0	3,6	3,0

3,2

Отриманий коефіцієнт 3,2 свідчить про середній рівень розвитку соціальних якостей в класному колективі

Таблиця 5

Що важливіше

№ питання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35			
Кількість дітей																																						
1	+					+										+									+							+						
2		+											+						+				+							+								
3						+													+				+			+		+										
4	+										+						+									+									+			
5	+				+				+	+																+												
6													+	+			+		+							+												
7						+			+	+																+					+							
8				+		+									+								+							+								
9		+									+						+									+										+		
10	+			+										+									+								+							
11	+	+							+											+													+					
12						+							+	+												+			+									
13		+		+											+								+							+								
14					+						+				+								+		+													
15													+	+			+		+						+													
16										+	+					+										+												+
17	+	+			+											+																		+				
18		+						+								+									+						+							
19	+								+	+																	+			+								
20	+							+					+			+																						+
21			+			+									+					+															+			
	8	7	0	3	3	6	0	2	4	4	4	0	5	4	4	5	4	0	6	0	0	4	2	3	4	6	0	4	5	0	3	1	2	0	2			

$C \geq 0,5$ вважається високим показником і свідчить про те, що клас можна вважати колективом.

$0,3 \geq C < 0,5$ – середній рівень розвитку єдності класного колективу.

$C \leq 0,3$ – недостатній рівень розвитку єдності класного колективу.

Якості особистості:

1. Дисциплінованість.
2. Ерудованість.
3. Усвідомлення суспільного обов'язку.
4. Кмітливість.
5. Начитаність.
6. Працелюбність.
7. Ідейна переконливість.
8. Вміння контролювати роботу.
9. Моральна вихованість.
10. Самокритичність.
11. Чуйність.
12. Суспільна активність.
13. Вміння планувати роботу.
14. Вміння працювати з книгою.
15. Допитливість.
16. Цілеспрямованість.
17. Колективізм.
18. Сумлінність.
19. Вимогливість до себе.
20. Критичність.
21. Духовне багатство.
22. Вміння пояснити задачу.
23. Чесність.
24. Ініціативність.
25. Уважність.
26. Відповідальність.
27. Принциповість
28. Самостійність.
29. Вміння спілкуватися.
30. Розсудливість.
31. Скромність.

32. Поінформованість.
33. Справедливість.
34. Оригінальність.
35. Впевненість в собі.

Вищою стала згуртованість класного колективу, де активним був батьківський комітет. Наведемо дані соціометрії. При проведенні соціологічного дослідження були одержані такі результати:

1. Індекс групової єдності: 0,2 при нормі 0,6-1.
2. Виявлення: зірки-лідера – 1 учениця.
3. Ті, кого поважають у групі більше всього: 9 учнів.
4. Ті, якими нехтують: 13 учнів.
5. Ізольовані від колективу: 4 учня.
6. Найбільшу кількість вибору одержав один учень.
7. Не одержали жодного вибору 2 учня.
8. Виявлені 4 референтних групи:

I група – 11 чоловік;

II група – 10 чоловік;

III група – 13 чоловік;

IV група – 2 чоловіка.

Тим дітям, які ізольовані, знаходяться поза групами, приділялася найбільша увага з метою зняття дискомфорту (рис. 2).

Вчителям надаються рекомендації з профілактики дезадаптації першокласників до школи:

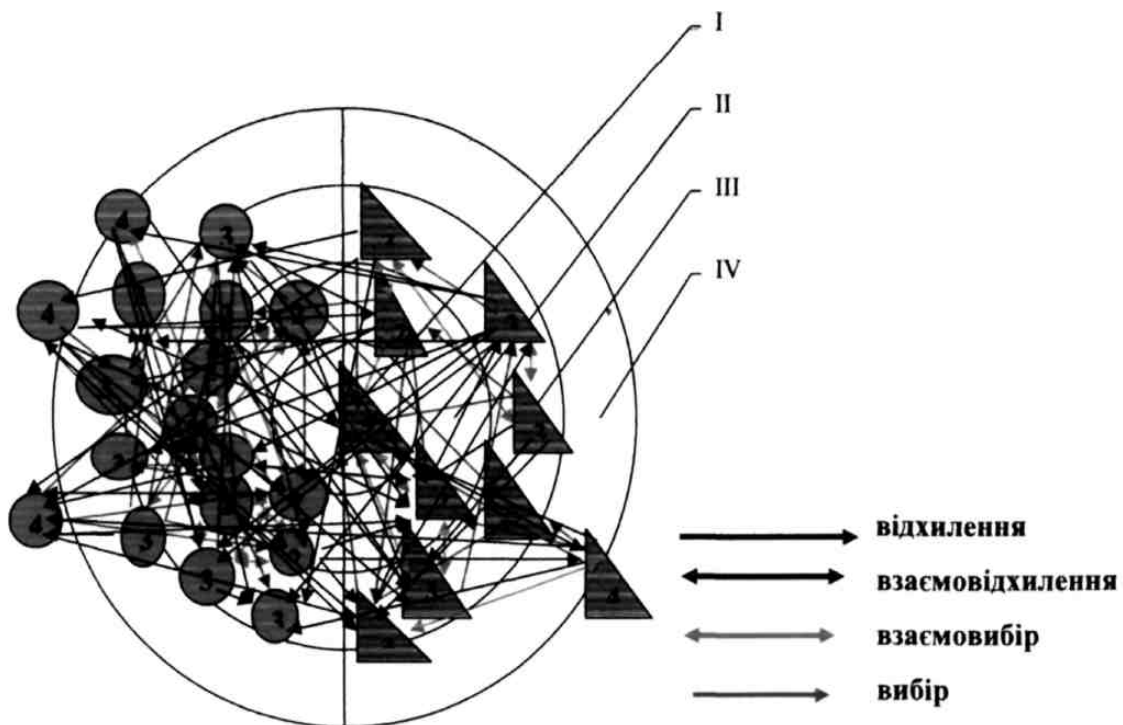

Рис. 2. Лідер класу

1. Урахування вікових і індивідуальних психологічних особливостей дітей.
2. Демонстрація вчителем віри в успіх дитини.
3. Зняття неуспішних оцінок на перших етапах навчання.
4. Використання «системи фішок» і грамот в оцінюванні діяльності дітей.
5. Відділення оцінки конкретного вчинку від оцінки особистості дитини.
6. Запобігання груповій критиці дитини або її робіт, а також порівнянь її помилок з постійними успіхами інших учнів.
7. Порівняння якості роботи дитини тільки з її попередніми роботами.
8. Указуючи на помилки, намітити шлях до успіху.
9. Акцентування уваги учня на його успіхах, перемогах.
10. Створення ситуацій успіху.
11. Надання емоційної підтримки учням словами, поглядом, дотиком.
12. Запобігання частому використанню в мові слів-заперечень.
13. Підтримка і заохочення проявів активності в роботі на уроці у скутих, сором'язливих, тривожних дітей. Важливо звертати увагу інших учнів на їхні успіхи, підвищувати їхній статус у класі.
14. Бажано не наполягати на публічних виступах і відповідях перед усім класом тривожних, невпевнених дітей. Певний період їх можна включати в групи з 2-3 учнів, що разом будуть розповідати вірш, співати пісню і т.д., щоб вони відчували підтримку.
15. Для встановлення гарних відносин між дітьми в класі й формування в них конструктивних способів взаємодії можна проводити заняття на теми: «Знайомство. Як подружитися», «Що таке дружба?» і т.д. Така робота буде більш ефективною, якщо на заняттях використовувати інсценування ситуацій, обговорення, проказування почуттів за даними ситуаціями. Також корисними будуть заняття з використанням веселих, жартівливих командних ігор.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Також готується матеріал для батьків, який роздається на батьківських зборах.

ДЕСЯТЬ ЗАПОВІДЕЙ ДЛЯ МАМИ І ТАТА ПЕРШОКЛАСНИКА

– **Починайте «забувати» про те, що ваша дитина маленька.** Давайте їй посильну роботу вдома, визначте коло її обов'язків. Зробіть це м'яко: «Який ти в нас уже великий, ми навіть можемо довірити тобі помити посуд».

– **Визначте загальні інтереси.** Це можуть бути як пізнавальні інтереси (улюблені мультфільми, казки, ігри), так і життєві (обговорення сімейних проблем).

– **Залучайте дитину до економічних проблем родини.** Поступово привчайте порівнювати ціни, орієнтуватися в сімейному бюджеті (наприклад, дайте гроші на хліб і на морозиво, коментуючи суму на той і на інший продукт).

– **Не лайте, а тим більше – не ображайте дитини в присутності сторонніх.** Поважайте почуття й думки дитини. На скарги з боку навколишніх, навіть учителя або вихователя, відповідайте: «Спасибі, ми обов'язково поговоримо на цю тему».

– **Навчіть дитину ділитися своїми проблемами.** Обговорюйте з нею конфліктні ситуації, що виникли з однолітками і дорослими. Щиро цікавтеся її думкою, тільки так ви зможете сформулювати в неї правильну життєву позицію.

– **Постійно говоріть з дитиною. Розвиток мовлення – запорука гарного навчання.** Були в театрі (цирку, кіно) – нехай розповість, що більше всього сподобалося. Слухайте уважно, ставте запитання, щоб дитина почувала, що це вам цікаво.

– **Відповідайте на кожне запитання дитини.** Тільки в цьому випадку її пізнавальний інтерес ніколи не вгасне.

– **Постарайтеся хоч іноді дивитися на світ очима вашої дитини.** Бачити світ очима іншого – основа для взаєморозуміння.

– **Частіше хваліть вашу дитину.** На скарги про те, що щось не виходить, відповідайте: «Вийде обов'язково, тільки потрібно ще раз спробувати». Формуйте високий рівень домагань. І самі вірте, що ваша дитина може все, потрібно тільки допомогти. Хваліть словом, усмішкою, ласкою й ніжністю.

– **Не будуйте ваші взаємини з дитиною на заборонах.** Погодьтеся, що вони не завжди розумні. Пояснюйте причини ваших вимог, якщо можливо, запропонуйте альтернативу. **Повага до дитини**

зараз – фундамент шанобливого ставлення до вас тепер і в майбутньому.

Література

1. Корнетов Г.Б. Феномен дисциплины в истории и теории педагогики // Школьные технологии.-2006.-№5.-С.45-50.
2. Коменский Я.А. Законы хорошо организованной школы. Избр. пед. соч.: В 2 т.-Т.2.-М.,1982.-644с.
3. Нилл А. Саммерхил – воспитание свободой / Пер. с англ. –М., 2000. – С.124-127.
4. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. – М., 1995.-379с.
5. Соловейчик С.Л. Свобода и дисциплина // Воспитание школой.-М., 2002. – С.39-47.
6. Локк Д. Мысли о воспитании: Сочинения в 3-х т.- М., 1988 .- Т.1. – 546с.
7. Кант И. О педагогике // Трактаты и письма.- М., 1988.- 623с.
8. Дистервег А. Дисциплина в школе // Избранные педагогические сочинения.-Пер. с англ. –М., 1956.- 623с.
9. Макаренко А.С. О моем опыте // Избр. пед. соч. в 2-х т. –Т.1.- М., 1978. – 579 с.
10. Макаренко А.С. Лекции о воспитании // Педагогическая энциклопедия: в 4-х т. -Т.1. – М., 1964. – 843с.
11. Макаренко А.С. Книга для батьків.- Київ: Рад. школа, 1973. – 596 с.
12. Монозон Э.И., Новикова Н.И. Дисциплина // Педагогическая энциклопедия: в 4-х т. -Т.1.- М., 1964. – 843с.
13. Роджерс И., Френдберг С. Свобода учиться / Пер. с англ. -М., 2002. – 429с.
14. Газиян О.О. Дисциплина // Российская педагогическая энциклопедия в 2-х т. – Т.1. – М., 1993. – 759с.
15. Корнетов Т.Б. Феномен дисциплины в российской педагогике // Школьные технологии.-2006. -№6. – С.15-18.
16. Jdaim G. Ginott Between Parent of Child. – New-York, 1973. -P.107.
17. Сергеев С.Ф. Средоориентированное обучение, новые ценности образования: Тезаурус для учителей и школьных психологов / Ред.-сост. Н.Б.Крылова. -М., 1995. -С.94-96.
18. Сергеев С.Ф. Среда как структурирующий феномен при разработке человекомашинных систем // Известия ТулГУ (серия «Вычислительная техника Инф. Технол.Сис-мы управл.- Т.1, Вып.2 / Вычисл. техника. –Тула: ТулГУ, 2003. –С.159-165.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Борисов В.В.